

Međunarodni odnosi

Izvorni znanstveni rad
UDK 321.74 + 330.342.151 + 301.152.4

Istorijsko raskršće socijalizma

Branko Pribičević

Fakultet političkih nauka, Beograd

Sažetak

Brojni pokazatelji svjedoče da je suvremeni historijski moment u razvoju socijalizma moguće hipotetički definirati kao jednu od najtežih kriza u povijesti socijalizma. Ta kriza, svojim značajkama i mogućim konzekvencijama, nadmašuje, primjerice, krizu iz 1914. i kolaps II internacionale ili krizu i raskol u međunarodnome radničkom pokretu dvadesetih godina, izazvanu staljinističkim involucijama. Potkrepu valjanosti takve hipoteze autor nalazi u slijedećim uvidima: (a) krizom su zahvaćene sve važnije struje i grupacije u »socijalističkom svijetu«, a ne tek pojedine, kao što je bio slučaj prije; (b) kriza je uvjetovana izrazitom koncepcijskom, idejnopoličkom insuficijencijom, a ne parcijalnim promašajima, propustima i porazima; (c) kriza je obilježena posvećajnom blokiranošću inovacijskih potencijala socijalističkih snaga uopće. Autor identificira najvažnija krizna žarišta u »socijalističkom svijetu« i razotkriva neke od uzroka krize, došavši do zaključka da je na djelu, prvenstveno, kriza socijalističkih snaga i određenih modela socijalizma, a ne temeljne ideje socijalizma.

Opšte karakteristike istorijskog trenutka

Fenomen socijalizma, po prirodi stvari, uvek je bio u središtu političkih i ideoloških kontradikcija; njegovo istorijsko kretanje bilo je, a i danas je, predmet različitih, a neretko i sasvim oprečnih procena i vrednovanja. Tako su, na primer, gotovo od samog početka različito procenjavani kako izvori, društveni osnovi socijalizma, tako i njegovi izgledi; isto tako — unutrašnja koherentnost i naučna zasnovanost samog osnovnog projekta, pa stoga, plauzibilnost i mogućnosti ovakvog koncepta projekta društva. U jednoj stvari, ipak, uvek je bilo dosta saglasnosti: široko su prihvatane procene da je istorijsko kretanje socijalizma *neravnomerno*. U globalnom, (dugoročno) nesumnjivo uzlaznom istorijskom trendu smenjivala su se razdoblja uzleta i padova, prodori u jednim sferama bili su praćeni stagnacijom ili osekom u drugima. Posle godina obeleženih relativno mirnim kretanjem duž uhodanih pitanja dolazili su trenuci velikih dilema i preispitivanja i s tim povezanim otvaranjem novih puteva. U istoriji socijalizma ta su razdoblja obeležena kao velike vo-

dodelnice, prelomni momenti, značajna raskršća. To su momenti otvorenog suočavanja sa novim istorijskim i društvenim realnostima, ali i sa sopstvenim iskustvima, razdoblja kada organizovane socijalističke snage moraju da vrše određena prestrojavanja, usklađivanja, kada moraju da se izvlače velike pouke iz stečenih iskustava, iz prakse revolucionarnog pokreta.

Brojni su indikatori koji upućuju na zaključak da smo upravo u središtu jednog takvog izuzetno značajnog, po mnogo čemu prelomnog momenta u istorijskom kretanju socijalizma. Kraj sedamdesetih i osamdesete godine sasvim sigurno su jedna od velikih istorijskih vododelnica, pravo istorijsko raskršće. Godine što dolaze možda će pokazati da smo svedoci i sudionici jednog od najvećih istorijskih raskršća socijalizma, da su ovo godine koje će imati sudbonosan značaj, stvarno istorijske reperkusije na dalje socijalističko kretanje, na njegove ukupne istorijske perspektive.

Sadašnji trenutak istorijskog kretanja socijalizma određen je iznad svega širokim ispoljavanjem brojnih i vrlo teških problema i protivrečnosti, a sve se to dešava u kontekstu opšte oseke, pa i značajnih poraza mnogih subjekata socijalizma. Posle nekoliko decenija dugog, veoma burnog uzlaznog kretanja — socijalističkih prodora koji su imali ne samo jako naglašenu horizontalnu, već u izvesnoj meri i vertikalnu dimenziju — *nastupile su godine izrazite oseke, zastoja, svojevrsnog istorijskog zamora*. Sve doskora socijalističke ideje i snage su prodirale u nove društvene sredine i delove sveta, u sredine gde su ranije jedva bili prisutni (horizontalna dimenzija). Što je najvažnije, ostvareni su znatni rezultati u borbi za novo društvo. Neki socijalistički postulati donekle su realizovani u praksi društvenih odnosa (vertikalna dimenzija). Poslednjih godina sve je manje primera ovakvog kretanja. Za sadašnji trenutak sve su karakterističniji nagomilani problemi i rastuće unutrašnje protivrečnosti sa kojima se suočavaju organizovane socijalističke snage širom sveta. Sve je više ozbiljnih, pa i teških neuspeha koje doživljavaju socijalističke snage u brojnim sredinama.

Problemi sa kojima se danas suočavaju socijalističke snage toliko su ozbiljni i teški da se sadašnji istorijski trenutak u mnogo čemu počinje da razlikuje od nekih ranijih momenata oseke u dosadašnjem cikličkom, mada nesumnjivo uzlaznom istorijskom kretanju socijalizma. Već sada ima dovoljno elemenata za formulisanje hipoteze da se sadašnji istorijski momenat oseke, zastoja i neuspeha odredi kao jedna od *najtežih kriza u istoriji socijalizma*, teža, na primer, nego kriza koju je leta 1914. godine izazvao kolaps II internacionale ili ona iz dvadesetih godina koja je povezana sa teškim raskolom u međunarodnom socijalizmu, odnosno sa staljinističkom involucijom u njegovom komunističkom krilu. Mnogo je elemenata koji navode na zaključak da se socijalističke snage suočavaju sa izazovima bez presedana, da se nalaze pred ispitom koji će u velikoj meri predodrediti izgled socijalizma za dugi niz godina što su pred nama.

U prilog teze da se socijalističke snage širom sveta nalaze u jednoj od najtežih kriza u istoriji socijalizma može se navesti više argumenata. Važniji su ovi: prvo, za razliku od nekih ranijih situacija kada su negativne pojave, negativne razvojne tendencije pogađale pojedine segmente, grupacije organizovanih socijalističkih snaga sada se sa *teškim problemima suočavaju praktično sve važnije struje i formacije* ovih snaga. Sa ozbiljnim problemima suočavaju se i komunisti i socijaldemokrati, i vladajuće i nevladajuće radničke

partije, socijalističke snage u razvijenim i nerazvijenim zemljama i sredinama. Dok su ranije porazi na jednoj strani često bili kompenzirani uspesima na drugim mestima, sada takvih kompenzacija uglavnom nema. Uspehi francuskih, španskih i grčkih socijalista na poslednjim parlamentarnim izborima bili su gotovo jedini izuzeci od opšteg trenda, ali to su »izuzeci« koji više potvrđuju opšte pravilo nego što ga dovode u pitanje.

Drugo, bitna je odrednica sadašnjeg, u osnovi negativnog, trenda što on nije posledica poraza socijalističkih snaga u nekom pojedinačnom, bez obzira koliko važnom, klasnopolitičkom okršaju ili sudaru između nekih krupnijih grupacija međunarodnog socijalizma. Suština je sadašnje krize socijalizma u tome što je ona pre svega rezultat izrazite koncepcijske, idejnopolitičke insuficijencije. Vodeće socijalističke snage sve češće i sve izrazitije podbacuju u suočavanju sa krupnim i akutnim problemima društva u kojima deluju. Sve su vidljiviji znaci svojevrstne ideološke istrošenosti i iscrpljenosti. U velikoj meri su istrošeni njihovi ideološki arsenali. Jako su prisutni simptomi neizvesnosti i nesigurnosti. U nekim sredinama nadire i ideološki defetizam. Iza tradicionalnih slogana često se skriva koncepcijska praznina. Iza oficijelno iskazivanog optimizma naziru se konture sve prisutnijeg političkog pesimizma.

Organizovane socijalističke snage suočavaju se sa činjenicom da vladajući sistem društvenih odnosa — državno-kapitalistički i državno-socijalistički — sasvim očigledno podbacuju u odnosu na očekivanja njihovih protagonista. Krizne pojave prisutne su i na jednoj i na drugoj strani. Takvih pojava ima i u zemljama koje nastoje da svoj put društvenog razvoja ne zasnivaju ni na jednom od ova dva dominantna modela, uključujući i Jugoslaviju. U vreme kada su krizne pojave u svetu uzele takve razmere od socijalističkih snaga se iznad svega očekuje da ponude nove putove razvoja, nova rešenja — da ponude stvarnu alterativu sistemima koji tako vidno podbacuju. U praksi to znači da se ponudi *alternativa*, koncepcija razvoja koja istovremeno omogućava da se rešavaju nagomilani ekonomski i drugi problemi, ali i da se otvaraju putevi i mogućnosti daljeg socijalističkog kretanja (prebražaja). Naša je procena da socijalističke snage poslednjih godina teško podbacuju u odnosu na njihove izložene istorijske odgovornosti. Krupne socijalističke snage vrlo često doista ne uspeavaju da ponude izlaze iz pomenutih kriznih situacija, odnosno da izgrade strategiju društvenog razvoja koja bi bila istovremeno i radikalna i realna, revolucionarna i prihvatljiva (za radne mase).

I najzad, sa prethodnim je najtešnje povezana pojava koja bi se mogla označiti kao *blokiranost inovacijskih potencijala* mnogih krupnih socijalističkih snaga. Suočavajući se sa tolikim novim pojavama i problemima ove snage im tako često prilaze opterećene teškim balastom prevaziđenih idejnih i političkih postulata, neretko i »receptata«. Odgovori na mnoga nova pitanja traže se u iskustvima i saznanjima stečenim u vremenu koje je već davno prošlo, stečenim u uslovima i situacijama veoma različitim od današnjih.

Najvažnija krizna područja u svetu socijalizma

Iole potpunija verifikacija izložene osnovne procene sadašnjeg trenutka međunarodnog socijalizma, odnosno organizovanih socijalističkih snaga u savremenom svetu zahtevala bi doista obimnu, u stvari, višetomnu studiju. To

se osobito odnosi na drugu bitnu propoziciju prema kojoj je najvažniji vid sadašnje krize ideološka istrošenost koja pogađa mnoge, možda i najveći deo organizovanih socijalističkih snaga u svetu. Bilo bi neophodno da se svestranije i potpunije analiziraju kako situacije i problemi sa kojima se suočavaju te snage, tako i njihovi odgovori na te situacije (probleme), odnosno izazove vremena u kojem žive i deluju. Utvrđeni obim priloga zahteva od autora da izvrši znatna skraćivanja baš u ovom delu rada. Nastojeći da se izložena procena bar u minimalnoj meri potkrepi nekim argumentima odlučili smo da na ovom mestu samo podsetimo na neke činjenice koje svedoče o složenosti situacije u kojoj se nalaze organizovane socijalističke snage i o brojnim neuspesima što su ih doživele baš poslednjih godina.

Kada je reč o organizovanim socijalističkim snagama u razvijenim kapitalističkim zemljama dovoljno je podsetiti da su poslednjih godina nepovoljna kretanja zahvatila stvarno sve osnovne struje i grupacije. Socijaldemokrati su doživeli seriju političkih neuspeha. Njihov uticaj na biračko telo, mada još uvek vrlo značajan, danas je manji nego ikad posle drugog svetskog rata. Britanski laburisti, doskorašnji bastion ove grupacije u radničkom pokretu, nedavno su pretrpeli takav poraz na izborima koji ih je vratio više od pola veka unazad. Ozbiljan je i poraz nemačkih socijaldemokrata. I skandinavski socijaldemokrati imaju danas znatno manju podršku nego ikad u celom posleratnom razdoblju. Najvažnije je, ipak, to što socijaldemokratija, suočena sa danas već desetogodišnjom ozbiljnom strukturalnom krizom, doista nije ni u jednom slučaju uspela da ponudi koncept i strategiju prevladavanja te krize. Francuski socijalisti, koji su pre dve godine izašli pred birače sa nesumnjivo prilično radikalnim programom koji je obećavao ne samo više socijalne pravde i jednakosti, već i rešavanje postojećih ekonomskih problema zemlje, danas se suočavaju sa činjenicom da su u ovom drugom delu svoga programa doživeli prilično ozbiljan neuspeh. Osobito zabrinjava činjenica što i oni, nesumnjivo najradikalnija snaga u ovom krilu radničkog pokreta, postepeno odustaju od nekih mera i projekata za koje su se ranije opredelili i počinju da traže izlaz iz teške situacije u rešenjima koja se, u osnovi, ne razlikuje od prilaza većine drugih socijaldemokratskih partija. Učinjen je i ovde nesumnjiv korak nazad.

Evrokomunisti, sredinom sedamdesetih godina izvor nade i podsticaja za mnoge snage zainteresovane za otvaranje progresivnih i socijalističkih preobrazaja u bar nekim razvijenim kapitalističkim zemljama, već nekoliko godina trpe poraz za porazom. KP Španije je izgubila gotovo dve trećine podrške biračkog tela i objektivno je potisnuta prema marginama političkog odlučivanja. Izgubljeno je i više od trećine članstva. Partija se već dve godine bori za održavanje minimuma jedinstva, ali joj to ne polazi za rukom. Sukobljavanje tri, a u poslednje vreme čak i četiri struje, koje se sve više uobličavaju i kao frakcije, prelazi da dovede do rascapa, a zatim i do prave marginalizacije. KP Francuske je redukovana u svom uticaju na birače na najniže pozicije posle drugog svetskog rata. Njen današnji udeo u biračkom telu gotovo je za polovinu manji nego u prvim posleratnim godinama, kada je dosegla zenit svog uticaja. Italijanska partija je tokom 1983. pretrpela nekoliko težih poraza na lokalnim izborima. Na prošlim parlamentarnim izborima njen udeo u biračkom telu smanjio se sa 34⁰/₀ na približno 30⁰/₀. Osobito zabrinjava što se čak i u ovoj, ubedljivo najsnažnijoj kompartiji na Zapadu,

ubrzano i primetno smanjuje udeo mladih u člansku. KP Finske jako je potisnuta u javnom životu, a njen je uticaj još više smanjen.

Ponavije, ipak, zabrinjava to što se u većem broju slučajeva s dosta osnova može govoriti o krizi identiteta tih partija. One su, manje ili više, dosledno odbacile neke važne komponente svog tradicionalnog identiteta (idejnopoličkog bića), ali nisu uspele da savim afirmišu jedan celovit i koherentan novi profil — identitet. Ništa manje nije zabrinjavajuće to što ove partije stvarno nisu uspele da izgrade jednu koliko radikalnu, toliko i realnu, uverljivu i, za široke slojeve radnih ljudi, prihvatljivu alternativu postojećem poretku. One nisu uspele da izgrade strategiju koja bi istovremeno otvarala puteve rešavanja nagomilanih ekonomskih i nekih drugih problema, ali i putove radikalnog društvenog preobražaja.

Moguće je, isto tako, konstatovati da su uglavnom završili neuspehom razni pokušaji da se ponudi neko »treće rešenje«, tj. politička platforma koja bi nadilazila i komunističku i socijaldemokratsku osnovnu orijentaciju. To se naročito odnosi na pokušaje da se ponudi takva platforma sa pozicije raznih grupa nove levice, odnosno levog ekstremizma.

Na drugoj strani, ovo su i godine kada se i većina *vladajućih komunističkih partija* suočava sa brojnim, neretko i veoma teškim problemima. Oni se javljaju kako u sferi odnosa između pojedinih zemalja u kojima su komunističke partije na vlasti, tako i u njihovom unutrašnjem razvoju. Kada je reč o prvom, dovoljno je podsetiti da su ovo godine kada moramo da razmišljamo o stvarima koje su doskora izgledale nezamislive: naime, baš je u ovom razdoblju došlo, po prvi put u istoriji socijalizma, do oružanih sukoba između nekih zemalja u kojima su komunisti na vlasti. Mnogo su ozbiljniji problemi koji se sve više ispoljavaju u unutrašnjem razvoju tih zemalja. Kada se razmišlja o ovim problemima onda, razumljivo, pažnju najviše privlače zbivanja u Poljskoj. Istorijski poraz poljske partije u mnogo je čemu bez presedana u istoriji ovog modela socijalističkog razvoja. S druge strane, treba istaći da su poljska zbivanja samo delimično (kada su u pitanju neposredni povodi, i pojavnici oblici i razmere krize) »poljski«. U suštini, tu je u velikoj meri reč o krizi dominantnog modela, koji već duži niz godina sve očiglednije ispoljava razne slabosti i protivrečnosti, koji, isto tako, sve očiglednije podbacuje u odnosu na očekivanja narodnih masa, ali i u odnosu na očekivanja i obećanja vladajućih političkih snaga. Razne slabosti i protivrečnosti zahvataju gotovo sve važnije komponente modela: od sfere ekonomije do ideologije, od politike do morala. Kada je riječ o ideologiji treba istaći da sve više dolazi do izražaja raskorak između nekih njenih ključnih postulata i realnosti. Jedno se proklamuje, a stvarnost je drugačija. Dovoljno je podsetiti na stalno isticanu postavku o radničkoj klasi kao vladajućoj koja, i posle toliko decenija, sasvim očigledno ne poseduje bilo kakve stvarne atribute vladajuće socijalne snage. Politički život ovih zemalja, i pored nekih nesumnjivih rezultata koji su postignuti u borbi protiv »negativnih posledica kulta ličnosti«, i dalje je obeležen mnogim, neretko i krupnim ograničenjima u sferi nekih važnih demokratskih prava, a osobito u sferi političkih sloboda. U sferi morala sve se više doznaže o rastućem talasu korupcije, ali i nekih drugih, mnogo »suptilnijih« oblika moralne dekadence, koja prodire i u redove vladajućih snaga: razni oblici privilegija, privatizacije, nepotizma, pa i grubog nezakonitog prisvajanja društvene imovine. Najozbiljnije je ipak ono

što se dešava u sferi privrede. Komponenta sistema, koja je u prvim fazama njegovog razvoja bila nesumnjivo njegova udarna dimenzija, njegov glavni »adut« (bar je tako izgledalo), sada je sve više njegova »slaba karika«. Već desetak, a u nekim zemljama i više godina, rezultati očigledno podbacuju u odnosu na ulaganja, napore i očekivanja. Sve više dolaze do izražaja slabosti ovih ekonomija u onim pokazateljima koji su danas nesumnjivo najvažniji — reč je, pre svega, o tzv. kvalitativnim pokazateljima. Produktivnost rada već duže vremena ne raste na zadovoljavajući način. Još su slabiji rezultati u oblasti naučnotehničkog progressa. Kvalitet i asortiman proizvoda u većem delu prerađivačke industrije sve više izazivaju nezadovoljstvo građana. Poslednjih godina dovedeno je u pitanje i poslednje preimućstvo (ili »preimućstvo«) ovog ekonomskog modela — njegova sposobnost ubrzanog ekstenzivnog rasta (visoke stope godišnjeg porasta industrijske proizvodnje). Te su stope danas tri do pet puta manje nego što su bile pre desetak godina.

Vladajuće snage počele su da se suočavaju sa tim problemima još pre dvadesetak godina. Sredinom šezdesetih godina krenulo se u široki poduhvat ekonomskih reformi. Kada se pokazalo (početkom sedamdesetih) da te reforme dovode u pitanje neke osnovne komponente (ekonomskog) sistema, od njih se sasvim odustalo. Sada se ponovo otvaraju rasprave o tim problemima. Ponovo se upućuju pozivi da se »ekonomija učini ekonomičnom«, da se efikasnije, racionalnije i intenzivnije koriste postojeći, nesumnjivo veoma krupni ekonomski potencijali. Vladajuće snage nalaze se pred krupnim dilemama i izazovima. Nagomilani problemi zahtevaju u nekim slučajevima prilično radikalne sistemске zahvate. Rastu zahtevi i pritisci iz društvene baze. Milionske mase sve su manje spremne da »odlažu« svoje potrebe i zahteve za neku daleku, makako »svetlu budućnost«. One zahtevaju da se njihovi problemi rešavaju »ovde i danas«. Problemi sa kojima se suočavaju socijalističke zemlje nisu samo njihovi; svako dalje odlaganje njihovog rešavanja ili nesposobnost vladajućih snaga da ih reše mogu da nanese dosta štete i mnogim drugim socijalističkim snagama. Zemlje, koje bi prema teoriji trebale da budu izvor ohrabrenja za mnoge druge socijalističke snage, u tom smislu što bi svojom praksom trebale da pokazuju postulirana preimućstva socijalizma u odnosu na moderno klasno društvo, u poslednje su vreme, sasvim sigurno, sve manje privlačan primer, odnosno izvor podsticaja drugih socijalističkim snagama.

Kriza — to danas, uglavnom, više nije sporno među nama — nije zao-
bišla ni ovu zemlju. Ozbiljni problemi i teškoće sa kojima se suočavamo imaju nesumnjivo i značajnu međunarodnu dimenziju. Jugoslavija je decenijama bila najozbiljniji izazov vladajućim tendencijama u međunarodnom socijalizmu. Ona je svojom praksom potvrđivala da je moguća alternativa kako socijaldemokratskom reformizmu, tako i teoriji i praksi tzv. realnog socijalizma. Krupni uspesi koje smo ranije postizali bili su izvor velikog ohrabrenja i podsticaj za mnoge revolucionarne i demokratske snage u svetu socijalizma. Tome je ponajviše pridonosio razvoj naše teorije i prakse socijalističkog samoupravljanja. Naši današnji problemi i neuspesi, sa kojima se suočavamo u raznim oblastima unutrašnjeg života, mogu da imaju samo suprotno dejstvo. Oni se već sada koriste, na raznim stranama, kao dokaz da, ipak, nije moguć »treći put«, da socijalističke zemlje imaju da biraju

između tradicionalnog puta socijaldemokratije ili modela tzv. realnog socijalizma. Ako se današnje stanje duže zadrži, to može zaista da ima vrlo nepovoljne reperkusije na današnja traganja za novim.

Poslednjih godina i socijalistički orijentisane društvene i političke snage u mnogim zemljama u razvoju, takođe, suočavaju se sa raznim teškoćama, neretko i veoma ozbiljnim problemima. Najvažnije je što su u većini zemalja čije su vodeće snage prihvatile radikalni kurs društvenog razvoja i preobražaja (socijalističko opredeljenje) u mnogim slučajevima izostali očekivani ekonomski rezultati. Veći broj tih zemalja ima ubedljivo slabije ekonomske rezultate nego neke zemlje koje nemaju tako radikalnu i progresivnu orijentaciju. Razni pokušaji da se u tim zemljama primeni etatički model, razvijen u istočnoj Evropi, doneli su uglavnom slabe rezultate. Jako su došle do izražaja tendencije birokratizacije i uzurpacije vlasti. Nisu retki slučajevi i ozbiljnije destabilizacije vlasti.

Otvorena pitanja, dileme i izgledi

U raspravama koje su u toku otvorena su mnoga pitanja socijalističke politike i strategije, ali i ideologije. U okviru ovih rasprava stavljeni su pod znak pitanja mnogi stavovi koji su doskora imali, a u nekim sredinama još uvek imaju, snagu i vrednost neprikosnovenih aksiomatskih postulata.

Otvoreno kritičko suočavanje sa prethodno pomenutim, kao i sa nekim drugim problemima pred kojima se danas nalaze socijalističke snage širom sveta, omogućava da se dublje sagledaju neki važni aspekti razvoja socijalizma i da se osvoje, prilično važna, nova saznanja. S druge strane, neka važna pitanja ostaju i dalje otvorena. Navešćemo nekoliko takvih saznanja, odnosno otvorenih pitanja.

(1) Stečena iskustva radničkih i socijalističkih pokreta, dosadašnja praksa revolucionarnih preobražaja upućuju na zaključak da su socijalističke snage, gotovo u svim njihovim važnijim ideološkim i političkim varijantama, u velikoj meri *potcenjivale složenost, zamašnost i vreme neophodno za ostvarenje projekta novog društva*. Dosadašnja iskustva pokazuju da je taj istorijski zadatak mnogo složeniji i teži nego što se to ranije računalo i predviđalo. Svi važniji predstavnici socijalizma devetnaestog i dvadesetog veka ocenjivali su da će biti najteže i najsloženije »osvojiti vlast«, odnosno da će zadaci i problemi sa kojima se ove snage budu suočavale posle »osvajanja vlasti« biti kudikamo manji i jednostavniji. Danas vidimo i znamo da to nije tako. U stvari, obrnuto je tačno: ono što sledi »posle« osvajanja vlasti mnogo je složenije i teže.

(2) Sve doskora među svim grupacijama međunarodnog socijalizma, a osobito među predstavnicima leve, bilo je jako rašireno uverenje da će se u okviru socijalističkog preobražaja moći *istovremeno* rešavati svi važniji zadaci društvenog progressa, kao i problemi koje je ostavilo za sobom klasno društvo. Smatralo se da je bitna prednost socijalizma u tome što će se u njegovim okvirima moći istovremeno rešavati zadaci ubrzanog ekonomskog razvoja sa širenjem demokratskih prava i slobode, što će socijalizam obezbeđivati istovremenu koncentraciju i centralizaciju, s jedne, i lokalnu inicijativu i prava

svih subjekata nove zajednice, s druge strane. Isto tako, smatralo se da će biti moguće kombinovati ekonomsku efikasnost sa stalnim širenjem područja socijalne jednakosti, proširivati prava radnih ljudi u procesu rada, uz istovremeno povećavanje produktivnosti rada, zatim relativno jednostavno usklađivanje opštih i pojedinačnih interesa, prevazilaženje robnonovčanih odnosa uz jačanje radne motivacije i sl. Istorijska praksa upozorava da su ova očekivanja, možda, bila preterano optimistička. Dolazi vreme kada socijalističke snage počinju da se suočavaju sa činjenicom da vrlo često nije moguće istovremeno rešavati sve probleme, da se moraju vršiti izbori prioriteta. Mora se računati i sa tim da rešavanje jednog problema zahteva da se rešavanje nekih drugih problema i zadataka privremeno potisne u drugi plan. Još je ozbiljniji problem u tome što nastojanje da se afirmiše jedan postulirani cilj može ponekad da bude u koliziji sa nekim drugim, isto tako značajnim ciljevima i vrednostima.

(3) U socijalističkoj tradiciji, mogli bismo reći u socijalističkoj političkoj kulturi, duboko je ukorenjen stav da *društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju obezbeđuje ne samo željenu socijalnu pravdu* (ukidanje klasne nejednakosti i eksploatacije), *već i ubrzani razvoj proizvodnih snaga, veću produktivnost rada, viši stepen efikasnosti i racionalnosti u korištenju raspoloživih ljudskih i drugih resursa.* Poslednjih godina sve je više znakova da u krugu socijalističkih snaga rastu sumnje u pogledu tako svestrano koncipirane superiornosti društvene svojine. Prihvata se da ona uglavnom, mada ne i uvek, obezbeđuje željene promene u sferi društvenih (klasnih) odnosa, ali da nije zagarantovano da će obezbediti istovremeno i efikasnije korišćenje proizvodnih snaga. Socijalisti i socijaldemokrati već decenijama zastupaju stav da široko podruštvljavanje sredstava za proizvodnju povlači za sobom visoku ekonomsku »cenu«, u smislu da se takva promena mora »platiti« zaostajanjem u nekim aspektima ekonomskog razvoja — naročito u oblasti produktivnosti rada, racionalnosti poslovanja, kvaliteta i asortimana proizvedenih roba i usluga. Zanimljivo je da se takva mišljenja počinju da javljaju i u pojedinim komunističkim partijama. Veći broj evrokomunističkih partija sada već prilično otvoreno ističe da šire podruštvljavanje sredstava za proizvodnju nije pravo rešenje za sadašnje ekonomske probleme ovih zemalja. Nagoveštava se veoma dugo istorijsko razdoblje u kojem će privatni sektor imati značajnu ulogu. Još je važnije što se i u nekim zemljama gde je izvršeno potpuno razvlašćivanje ranijih posedničkih klasa sada pokušavaju neki akutni ekonomski problemi rešavati izvesnom rehabilitacijom privatne svojine. Pitanje je: da li naznačene promene, odstupanja od ranijih stavova i uverenja znače da još uvek nikom nije pošlo za rukom da izgradi institucionalni poredak (mehanizam) koji bi omogućio da u punoj meri dođu do izražaja postulirana preimućstva društvene svojine u odnosu na privatnu svojinu nad sredstvima za proizvodnju i privatno preduzetništvo ili je reč o nekim još dubljim problemima? U razmatranju tih pitanja mora se istaći da se radikalno podruštvljavanje sredstava za proizvodnju u mnogim slučajevima potvrdilo kao neizbežna pretpostavka za uspešno rešavanje složenih zadataka prvih faza industrijalizacije i društvene modernizacije u celini. U većini zemalja koje su pošle tim putem ozbiljniji problemi ispoljavaju se kada su, uglavnom, rešeni zadaci prvobitne socijalističke akumulacije, kada je izgra-

đena osnovna ekonomska infrastruktura. Pitanje je: zašto te prednosti više nisu tako očigledne i uverljive kada su rešeni pomenuti zadaci prvih faza industrijskog i ekonomskog razvoja u celini?

(4) Sa prethodnim je tesno povezano i pitanje tzv. *inkompatibilnosti nekih bitnih dugoročnih ciljeva i postulata socijalističke politike*, odnosno politike revolucionarnog društvenog preobražaja, s jedne, i *mera kojima vodeće socijalističke snage tako često moraju da pribegavaju da bi se uspešnije rešavali neki ekonomski i ne samo ekonomski problemi*, s druge strane. Ovde se misli na činjenicu da ove snage u tim slučajevima često traže rešenje za neke akutne društvene probleme, naravno najčešće u ekonomskoj oblasti, u tome što posežu za raznim instrumentima ekonomske politike koji su sastavni deo arsenala današnjih kapitalističkih ekonomija. Ovde se obično misli na instrumente povezane sa jačanjem elemenata tržišnog privređivanja, robnonovčanim odnosima, širenjem raspona u ličnim dohocima i podsticanjem momenata individualne materijalne motivacije u celini. Kao što je poznato, u početnim fazama razvoja novog društva u gotovo svim zemljama gde su komunističke partije na vlasti te komponente bile su radikalno potiskivane, pa i uklanjane iz sfere društveno-ekonomskih odnosa. Progres prema novom društvu meren je njihovim potiskivanjem i uklanjanjem. U novije vreme stav se, očigledno, menja. I tu se otvaraju neka važna načelna pitanja. Postavlja se, na primer, pitanje da li je reč o neizbežnoj, ali privremenoj koezistenciji starog i novog u prelaznom razdoblju ili će ovi instrumenti imati trajniju ulogu.

U suočavanju sa sadašnjim kriznim pojavama kapitalističkih ekonomija i sa tim povezanim zaoštavanjem unutrašnjih protivrečnosti, tamošnje socijalističke snage vrlo često *ne traže izlaze na liniji socijalizma*, već, u suprotnom pravcu: ističe se da ovo »nije vreme« za društvene preobražaje, već da »najpre« treba rešavati neke akutne probleme, naravno u okviru postojećeg osnovnog poretka. Socijaldemokrati na taj način već decenijama prave svoju politiku klasnog kompromisa i faktičkog odustajanja od borbe za radikalni društveni preobražaj. Ono što je značajna novina jeste da u nekim slučajevima i komunisti u osnovi počinju da slede sličnu liniju. I oni sve češće ističu da »nije vreme« za politiku radikalnog preobražaja, da najpre treba rešavati nagomilane ekonomske i druge društvene probleme. Ovde se postavlja vrlo značajno principijelno pitanje o tome *koji uslovi više pogoduju revolucionarnom pokretu — stanje prosperiteta ili krize*. Prema sadašnjim interpretacijama proizlazi da politici radikalnog preobražaja više pogoduje vreme kada postojeći poredak uglavnom dobro funkcioniše! Na ovaj način stavlja se, naravno, pod znak pitanja jedna od najvažnijih postavki marksizma, i ne samo marksizma, već ukupne socijalističke teorije. Prema ovoj teoriji, socijalistička alternativa nudi se zato što postojeće društvo ne može da rešava krupne probleme koji se javljaju u njegovoj ukupnoj reprodukciji. Porast unutrašnjih protivrečnosti postojećeg poretka trebao bi, prema tome, da bude faktor koji ubrzava, a ne odlaže vreme borbe za radikalnu promenu načina proizvodnje. Postavlja se i praktično pitanje da li je uopšte realno vezivati izgled socijalističkog preobražaja u ovim zemljama za prethodno rešavanje nekih akutnih problema postojećeg sistema u njegovim okvirima.

(5) Istorijsko iskustvo pokazuje da se, u većem broju zemalja gde je izvršeno radikalno razvlašćivanje posedičkih klasa i gde su protagonisti no-

vog uspostavili svoj monopol vlasti, *novi poredak održava uz znatnu veću količinu represije* nego što je to slučaj sa većinom razvijenih kapitalističkih zemalja. Ako se pođe od pretpostavke da bi poredak u zemljama o kojima je ovde reč, ipak, i pored svih slabosti, trebao da u većoj meri održava istorijske interese širokih narodnih slojeva, onda se mora postaviti pitanje zašto je to tako. Zašto razvijeno klasno društvo može da apsorbira i najrazvijenije oblike političkog pluralizma, zašto može da »apsorbira« toliku količinu otvorene političke konstatacije, organizovanog osporavanja i njegovih samih temeljnih vrednosti i posebno osporavanja društvenih privilegija i političke moći njegovih glavnih nosilaca? To pitanje se nameće tim više zato što takvog osporavanja nema u zemljama gde su na vlast došle snage koje bi trebalo da izražavaju ne samo istorijske aspiracije već, navodno, i svakodnevne interese najširih narodnih slojeva, znači — većine stanovništva. Klasna osnova tih sistema, po definiciji, je neuporedivo šira. Ako je to tačno, onda bi takvi sistemi morali da budu neuporedivo stabilniji, pa prema tome i sposobniji da apsorbiraju i amortizuju sve oblike otvorenog političkog osporavanja. Kao što je poznato, to nije tako u praksi. Vladajuće snage često drastično suzbijaju i vrlo elementarne oblike političkog pluralizma, što se uvek objašnjava i pravda imperativom odbrane i očuvanjem sistema. Otkud ta protivurečnost?

(8) Ovom prilikom ne možemo ulaziti u brojna otvorena pitanja koja se javljaju u sferi odnosa između socijalističkih snaga, osobito onih koje se deklarišu kao predstavnici socijalističke levice (komunističke partije). Kao što je poznato, ni ovde razvoj socijalizma nije tekao u skladu sa ranijim predviđanjima i očekivanjima. Sukobi između ovih snaga veoma su česti i vrlo oštri. Primena oružane sile u odnosima između nekih zemalja, gde su na vlasti komunističke partije, sasvim izvesno nije bila dopuštena ni kao teorijska hipoteza. Danas je to realnost sa kojom se mora računati. Ono što osobito zbunjuje mnoge analitičare, osobito one koji ne mogu da se oslobode nekih shema i kanona, jeste činjenica što u novijoj istoriji socijalizma jedina krupna grupacija, koje već decenijama ne mora da se suočava sa težim unutrašnjim sukobima i koja razvija stabilnu suradnju između svojih nacionalnih segmenata, jeste socijaldemokratija. Prema svim predviđanjima predstavnika socijalističke levice (komunista), trebalo je da bude suprotno (teze o socijal-patriotizmu ili socijalimperijalizmu).

Šta je u krizi?

I na kraju, nekoliko najopštijih zapažanja o suštini, razmerama krize i izgledima za budućnost. Prethodna razmatranja daju dovoljno osnova da se sadašnja kriza oceni kao vrlo ozbiljna. Svako potcenjivanje ozbiljnosti teškoća sa kojima se danas suočavaju socijalističke snage može da donese samo štete. S druge strane, treba se odlučno suprotstaviti raznim defetističkim raspoloženjima, koja počinju da prodiru u redove socijalističkih snaga.

Kriza o kojoj je ovde reč mnogo je više kriza socijalističkih snaga, nego kriza socijalizma kao istorijske alternative postojećem klasnom društvu. Isto tako, to je mnogo više kriza određenih koncepcija, »modela«, nego što je kriza osnovne ideje. Da je osnovna ideja socijalizma i dalje aktuelna i rele-

vantna, o tome najbolje svedoči sadašnja duboka sistemska kriza i jednog i drugog dominantnog modela društvene organizacije, odnosno načina proizvodnje: i državno-kapitalističkog i državno-socijalističkog. I jedan i drugi suočavaju se sa sve ozbiljnijim i težim problemima. Ti se problemi moraju rešavati. Promene su sve neophodnije. Svest o tome postepeno, ali sigurno sve više prodire. Čak je i među građanskim teoretičarima sve više onih koji prihvataju ocenu da postojeće nije večito, da su promene neizbežne, da se postepeno rađa i oblikuje novo društvo. Njihove teze da to novo neće biti socijalizam, već nešto »treće«, što znači neka modifikovana varijanta današnjeg kapitalizma, u stvari kapitalizma bez tradicionalne kapitalističke klase, doista ne deluje uverljivo.

Vrlo je značajno da veliki deo organizovanih socijalističkih snaga, motivisanih različitim pobudama i interesima, na jedan ili drugi način poistovećuje osnovnu istorijsku zamisao socijalizma sa konkretnim sistemskim rešenjima realizovanim u pojedinim zemljama, a naročito u zemljama tzv. realnog socijalizma. Već sada se može, s mnogo osnova, kazati da takvo poistovećivanje nanosi velike štete izgledima međunarodnog socijalizma. U tom modelu, pored nesumnjivih sastojaka koji izražavaju prisutnost nekih, ponekad i bitnih socijalističkih postulata, sasvim izvesno mogu se identifikovati i brojne komponente posredovane konkretnim istorijskim i društvenim, najčešće za socijalizam vrlo teškim i nepovoljnim okolnostima. Kao što je ranije istaknuto, taj model više nije u stanju da se uspešno hvata u koštac i sa mnogim problemima zemalja u kojima je prihvaćen i realizovan. Nije teško zamisliti koliko je to opterećenje za dalji razvoj socijalizma, kada se taj model nastoji proglasiti univerzalnim. Problem nije, međutim, samo u tome što određene političke snage imaju sasvim očigledne interese da teže takvoj univerzalizaciji — teorija o tzv. opštim zakonitostima izgradnje socijalizma; mnogo je ozbiljniji problem u tome da se društvena praksa, stvarnost zemalja u kojima je taj model primenjen, prilično široko prihvata i doživljava ne kao jedno od više mogućih, manje ili više uspešnih socijalističkih ostvarenja, već kao paradigma socijalizma. Imajući u vidu dobro poznate slabosti i protivrečnosti tog modela, takvo poistovećivanje sigurno nepovoljno utiče na izgled socijalizma u mnogim drugim zemljama. Nije još uvek redak slučaj da i oni koji u načelu odbacuju težnje ka univerzalizaciji modela državnog socijalizma, odnosno tzv. realnog socijalizma, kada misle o socijalizmu promišljaju ga u osnovi u okvirima koji su karakteristični upravo za taj model. Da bi se takvo, u osnovi vrlo štetno, poistovećivanje socijalizma i postojećeg modela državnog socijalizma ubedljivo osporavalo i osporilo nije dovoljno da se teorijski (načelno) pokazuje i dokazuje pogrešnost takvog poistovećivanja, da se u principu zalažemo za različite puteve i koncepte socijalizma. Jedini pravi odgovor je u tome da se, polazeći od bitno različitih prilaza i teorijskih konceptata, u praksi ostvaruje projekt socijalizma koji će biti uspešniji ne samo u rešavanju raznih svakodnevnih problema radnih ljudi, već i u ostvarivanju najdubljih emancipatorskih potencijala socijalizma.

Kriza je nesumnjivo vrlo ozbiljna ali, sasvim sigurno, nije i bezizlazna. Mogućnosti da se kriza prevlada sigurno postoje. Neposredni izgledi socijalizma u velikoj meri zavise od toga u kojoj meri će socijalističke snage uspeti da se oslobode okvira i stega nekih nasleđenih, sada već u znatnoj meri prevazidenih ideoloških postulata, teorijskih konceptata i političkih stavova; u

kojoj će meri uspeti da nadiđu horizonte i državnog kapitalizma i državnog socijalizma. Oslobođenje od tih okvira i stega sigurno nije lako postići; u pitanju su, pre svega, politički interesi, a ne ideološka opredeljenja, ali nije ni izvan granica mogućeg. Vreme što dolazi pokazaće u kojoj će meri pojedine socijalističke snage biti na visini svojih istorijskih odgovornosti. Međunarodni socijalizam našao se pred velikom istorijskom raskrslom. Njegove pojedine grupacije, struje i idejnopoličke tendencije, sasvim razumljivo, različito ocenjuju situaciju, nude različite odgovore na akutne probleme, predlažu se različiti putevi daljeg socijalističkog kretanja. Različiti su putevi ne samo mogućnost, već i istorijska neminovnost, sudbina socijalizma. S druge strane, treba istaći da se bezmalo sve važnije socijalističke snage nalaze pred jednim osnovnim zadatkom, koji je istovremeno i njihov izazov i šansa: pred zadatkom radikalne obnove.

Branko Pribičević

SOCIALISM AT A HISTORICAL CROSSROADS

Summary

Numerous indications suggest that socialism is currently undergoing one of the gravest crises in its history. By its characteristics and possible consequences, this crisis surpasses, for example, the crisis of 1914 and the collapse of the Second International, or the crisis and schism within the international workers' movement in the 1920s, brought about by Stalinist involutions. This hypothesis is substantiated by the following indicators: (a) the crisis has affected all the major segments and groupings of the "socialist world", not just some of them, as was the case before; (b) the crisis has been caused by a markedly conceptual, ideological-political insufficiency, rather than by partial mistakes or setbacks; (c) the crisis is characterized by a total blocking of the innovative potentials of socialist forces in general. The author identifies the main foci of crisis in the "socialist world" and reveals some of its causes. The suggestion is made that what is occurring is primarily a crisis of socialist forces and of certain modes of socialism rather than of the fundamental idea of socialism.